

DECEMBER 1999

Aktstycket

Medlemsblad från ArkivCentrum Örebro län

God jul & Gott nytt år!

God Jul och Gott Nytt År!

Med Axel Linus fina omslagsillustration till Sveriges Blåbandsförbunds Jultidning Norrskan 1911 tillönskas alla medlemmar, kollegor, främjare och nyttjare av ArkivCentrum en skön och vilsam helg.

Axel Linus, som gjorde sina första lärospån som konstnär i standarmålare Lindblads ateljé i Örebro, blev med tiden en mycket uppburen målare i USA. Han emigrerade dit på 1920-talet. Linus föddes utanför Örebro 1885. Det brev vi publicerade i Aktstycket i februari i år var skrivet i Paris 1912, dit han tog sig efter studierna på Konstakademien i Stockholm.

Axel Linus illustration är ett av en lång serie originalkonstverk av kända och okända illustratörer i Blåbandisternas jultidning genom

åren, som finns i Sveriges Blåbandsförbunds värdefulla arkiv.

Vi går nu inte bara mot slutet av ett vanligt arbetsår, utan när det nya året ringts in har vi lämnat inte endast ett sekel utan också ett årtusende bakom oss. Vi ska inte bli alltför filosofiska av den anledningen, många menar ju, att allt millenniefirande är en enda jättelik pseudohändelse, men låt oss konstatera att historia, tillbakablickar, värderingar och omvärderingar av det förflutna har en högkonjunktur. Det vill säga, att det material och den kunskap, som arkiven besitter just nu har en hög specifik vikt. Låt oss ta vara på det. I gränssnittet mot ett nytt sekel blir kunskapen och diskussionen om den tid vi lämnar bakom oss väsentlig. Arkiven är aktuella än någonsin.

Det Aktstycke Du håller i Din

hand är det femte för året. Förutom vår varma hälsning till er alla vill vi passa på att bjuda på blandat stoff från våra olika verksamhetsfält.

Ett spännande IT-projekt där Karlskogas kultur och historia lyfts fram på nätet presenteras av projektets webmaster Bo Fransson.

Det förra sekelskiftet vill vi belysa med två artiklar. Den ena belyser populärmusikens utveckling. Den är signerad Bo Fransson. Den andra artikeln handlar om ett föredrag som hölls i januari 1900 i den då nybildade Örebro ingenjörsklubb. Föredragets titel var "Det nittonde århundradets viktigaste upptäckter och uppfinningar". Artikeln är skriven av Carl Magnus Lindgren.

1900-talet i backspegeln

För 100 år sedan önskade Nerikes Tidningen "sann lycka och välsignelse för vårt folk, för alla folk" inför det nya seklet. Om det tjugonde århundradet har inneburit en välsignelse för alla jordens folk är väl tveksamt med tanke på de katastrofer som inträffat med världskrig och folkutrotningar. Men hur är det med oss, med Sveriges "lycka och välsignelse"?

Tisdagen den 25 januari 18.30 blir det offentlig diskussion på ArkivCentrum om det svenska 1900-talet. Kvällen koncentreras kring tre tyngdpunktsområden: *Demokratins utveckling* som diskuteras av Peter Aronsson, *Kvinnornas 1900-tal* som belyses av Yvonne Hirdman samt *Folkhemsbygget* som sätts under debatt av Thord Strömberg.

Peter Aronsson är professor i historia och verksam vid Växjö universitet. Han har studerat framväxten av en demokratisk politisk kultur och medverkat i demokratiutredningen.

Thord Strömberg är ordförande för Folkrorelsernas arkiv. Han är t f professor i historia och har bland annat forskat om den sociala bostadspolitiken.

Yvonne Hirdman är professor i historia vid Stockholms universitet och en framträdande kvinnohistoriker. Uppseende väckte hennes studie om utgångspunkterna för den socialdemokratiska välfärdspolitiken: Att lägga livet till rätta.

Samtalsledare blir Örebro universitets rektor statsvetaren Janerik Gidlund.

Det svenska 1900-talet i backspegeln ordnas i samarbete med Örebro universitet och Örebro läns museums projekt Framtidstro.

Välkommen till en viktig och spännande kväll!

Nu håller Karlskogas kultur och historia på att dokumenteras för Internet: fornlämningarna, bergshantering- en, emigrationen, cirkusdrottning- en Baptista Schreiber, Karlskoga- dialekten, Sten & Stanley och mycket annat. Webbplatsen håller så sakta på att växa fram, tills vidare på ArkivCentrums hemsida, men så småningom kommer den att läggas ut på någon av Karlskoga kommuns datorer.

Det är tack vare pengar från Kunskaps- och Kompetensstiftelsen som det här samarbetsprojektet mellan länets arkiv, bibliotek och museer tar gestalt, projektet som leds från ArkivCentrum i Örebro. Samarbetet har redan resulterat i kompetenshöjande utbildningar av personalen i Inter-

Sätt galôschera i faschta för nu är karlskogingera på näte!

netsökning och e-postanvändning. En utvald skara IT-ansvariga inom respektive område har dessutom slipat sitt kunnande i en serie kurser med inriktning på hemsidesbyggande i syfte att åstadkomma ett gemensamt framträdande på Internet.

Arkiven bevarar vanligtvis historiens skrivna källor, biblioteken de tryckta skrifterna och museerna de bevarade föremålen, men aldrig har de tre institutionerna mötts på ett sätt som nu sker. På en och samma plats ska exemplet Karlskoga belysas med tre strålkastarljus: av arkiven som har domböckerna, sockenstämmorprotokollen, förenings- och företagshandlingarna, biblioteken som har hembygdslitteraturen och tid-

ningarna och av museerna som har fornlämningarna och kulturföremålen.

Redan i dag kan du på adressen www.arkivcentrum.t.se/karlskoga/kultur&historia/intro.html ta del av bebyggelseutvecklingen i Möckelsbodan från medeltiden fram till 1600-talets mitt och se vilka som bodde i dåvarande Karlskoga genom mantalslängden från 1640: män som nämndemanen Pädher Tolsson i Nortorp, bonden Swen i Elgsimmen, förlamad och kommen över sina sextio år, och Lars Nilsson i Immen som har mist sina krafter av svåra sjukdomar.

På kartan över hyttor och bruk framgår hur bergshantering växer fram i Karlskoga bergslag,

från Valåsens bruk som anläggs 1632 till Karlsdals bruk från 1747.

Läs om Baptista Schreiber som med sin cirkuskoloni slog sig ned i Karlskoga hösten 1929. Baptista var dotter till den belgiske konstberidaren och cirkusdirektören Baptiste Schreiber och den svenska skådespelerskan Bertha Lindberg. Hon övertog familjecirkusen, som hon drev tillsammans med sin andre make, Chuy Mijares, fram till sin död 1956.

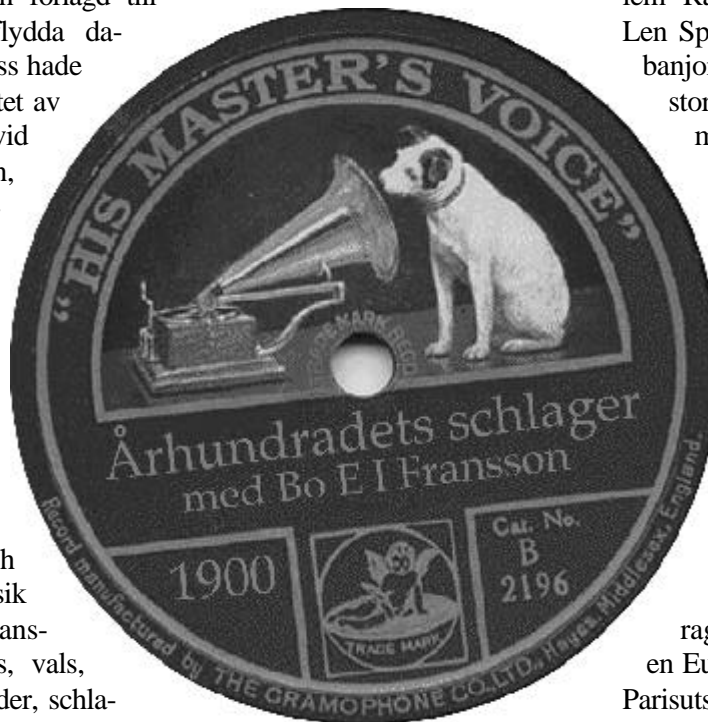
Eller testa dina kunskaper i Karlskogamålet. Vi har skickat med omkring 500 dialektala ord som använts i Karlskoga och som upptecknades på 1940-talet av förra lärarinnan Lovisa P:n Karlsson. "Dä är mäskicka så dä tyr", som karlskogingen sa.

Det är 1899. I Wien har Johann Straus dött, 73 år gammal. Hans sista operett blev "Wienerblod", men det sista verk som sätts upp av honom på Carlteatern i Wien 1899 blir ett fiasko. Den är ett slags potpurri på äldre Straussmelodier med ett libretto av Leon och Leo Stein och med handlingen förlagd till Wienkongressens flydda dagar. Eftersom Strauss hade avslutit fullföljs arbetet av kapellmästaren vid Theater an der Wien, Adolf Müller. Tilläggas kan att samma operett uppsatt några år senare på just Theater an der Wien blir en stor succé.

I 1800-talets borgerliga salonger hade man underhållit sig själv och sina vänner med musik och dans. Det var dansmusik som schottis, vals, polska och rheinländer, schla-

ensam dragspelare.

1900-talet blir schlagermusikens sekel. Och grammfonons, radions och ljudfilmens århundrade. I USA hade Edison i mars 1898 lanserat sin fonograf och Eldridge Johnson's Consolidated Talking Machine Company pre-

dansflugan ragtime, med en rytmisk musik som sedan utvecklar sig till jazzen. Impulserna hade hämtats från både svart och vit dans- och folkmusik, franska kadriljer och från 1800-talets sena mässingsmusik. Den första ragtimemelodin som publicerades i notskrift var Tom Turpins "Harlem Rag" (1897). Scott Joplin, Len Spencer, Arthur Collins och banjoisten Vess Ossman är de stora namnen inom ragtime-

musiken runt sekelskiftet. Scott Joplins "Maple Leaf Rag" blir en av de första storsäljarna. Den går ut i en upplaga av 75 000 exemplar snart efter publiceringen 1899.

Den kände kompositören och bandleadaren John Philip Sousa hade 1892 bildat en blåsorkester som spelade hans egna arrangemang av ragtime. År 1900 gör bandet en Europaturné, bland annat till Parisutställningen, där man fram-

Sekelskifte: Strauss är död – leve Scott Joplin och ragtime

germelodier från operett och varieté, och karaktärsstycken av olika slag.

Offentlig dans anordnas i städerna från och med 1890-talet, men får dåligt rykte. Det är sk "muffbaler" som förekommer på lördags- och söndagskvällarna, med företrädesvis "enklare" publik. På landsbygden går det simplare till. Man behöver inte ha en dansbana för att locka folk. Det räcker med en gräsbit och en

senterar år 1900 sina "improved gram-o-phone records", gramfonoskivor med förbättrad ljudkvalité jämförd med de dittills allena-rådande vaxrullarna. Bolagets symbol är den numera välkända bilden av hunden som blickar in i en grammontratt och lyssnar till Husbondens röst.

Redan i slutet av 1800-talet kom signaler om en ny tids musik. 1800-talet hade nämligen gått i graven till tonerna av den nya

för ragtime-musik. Det är första gången som en europeisk publik har tillfälle att höra amerikansk synkoperad dansmusik.

Den populäraste melodin i Skandinavien år 1900 är sången om "Lycklige Jim", som lanseras på Sveateatern i Stockholm av den färgade sångaren Geo Jackson. Både melodin och texten var skriven av den amerikanske vaudevillekompositören Frederick V Bowers.

Det nittionde århundradets viktigaste upptäckter och uppfinningar

...ett föredrag på Örebro ingenjörsklubb för 100 år sedan

Örebro ingenjörsklubb fyller 100 år i år. Konstituerande stämma för klubbens bildande hölls den 2 november 1899. Alltså bara knappt två månader innan det tjugonde seklet gick in. Klubben tycks dock inte ha hållit någon speciell fest för att fira sekelskiftet 1899/1900; i vart fall står inget om sådant i protokollen m m i arkivmaterialet som förvaras på ArkivCentrum Örebro län.

Däremot hölls fyra föredrag den 22 januari 1900 på ingenjörsklubbens första allmänna möte under det nya århundradet. Mötet hölls på Örebro Hotells Lilla salong med 20 deltagande medlemmar. Ett av föredragsämnena var "Det nittionde århundradets viktigaste upptäckter och uppfinningar".

Direktör J Widén inleder sitt föredrag med att "ångans, maskinernas, samfärdselns, elektricitetens och uppfinningarnes århundrade äro namn, som man gifvit det flydda seklet för att helt kort framhäfva just det, som mest bidragit att skilja det från dess föregångare". Han nämner vidare "med rätta förtenas det namnet uppfinningarnes århundrade" och "mängden och betydelsen af de upptäckter och uppfinningar, som blifvit gjorda under det samma, öfverträffar t. o. m. alla som gjorts under människans hela föregående utveckling".

Sedan kommer han in på tidi-

gare uppfinningar som blev "af ofantlig betydelse" bla elden, skriftspråket, metallers bearbetande, arabiska siffror, aritmetiken och algebran. Han framhåller att 1600-talet som "med skäl kallas ... för matematikens guldålder" gav en hel rad upptäckter

och uppfinningar. I detta århundrade kom bla lagen för ljusets brytning (mikroskop och teleskop), gravitationslagen, formulerandet av rörelselagar samt konstruering av det fulländade fickuret genom spiralfjäders an-

vändande.

I början av 1800-talet uppfanns och gjordes försök som "att låta ljus inverka på klar silfver" vilka var början till fotografien som vidareutvecklades under århundradet, påpekar Widén.

Visserligen kände man till ångans kraft redan ett par hundra år f Kr, men det var först i slutet av 1600-talet man började utveckla ångan som drivkraft. Ångmaskinen – där endast ångan används som drivkraft – fullbordades efter en hel rad uppfinningar under 1800-talet. Då tillkom bla ångbåtar och ånglokomotiv. Propellern uppfanns under 1800-talets första hälft, varmed ångfartygens användbarhet ökade.

År 1800 upptäcktes "elektricitetens kemiska verkningar", och 1807 skapades elektrolysen. Snart fann man vid experiment "att den elektriska strömmen därjämte äfven utvecklades värme och ljus". Emellertid ansågs länge det elektriska ljuset ej vara praktiskt användbart. Först efter upptäckten av elektromagnetismen och induktionselektriciteten, " hvilka upptäckters betydelse endast kunna jämföras med upptäckten af ångan såsom drifkraft kunde utan för stora kostnader rikligt förråd af elektricitet anskaffas, hvarigenom elektricitetens användande som ljuskälla fått stor spridning". Härtill bidrog i hög grad uppfinningen av glöd-

lampan. Uppfinningen av elektriska kraftmaskinen var revolutionerande och användes som drivkraft på områden där ångan förut varit uteslutande använd. Som värmekälla har elektriciteten i våra dagar fått stor användning, "särdeles vid frambringande af mycket högra värmegrader", framhåller Widén.

Den första telegrafledningen inrättades 1833 i Tyskland och 1843 uppfanns skrifttelegrafen (Morse). Telefonen tillkom under 1800-talet. 1837 fann amerikanen Page att man "med koppartråd via järnstång då elektriciteten

slutes och afbrytes ger ljud ifrån sig". Tysken Reis konstruerade 1861 en apparat som han kallade telefon. Bell uppfann emellertid 1876 den första användbara taltelefonen. Edison uppfann 1877 fonografen, och 1878 uppfanns mikrofonen. Dessa var av stor betydelse för telefonin, framhåller föredragshållaren.

I slutet av 1880-talet konstruerades efter upptäckter några apparater som kunde "öfverföra bilder af lefvande eller lifliga föremål från ett ställe till ett annat". J Widén nämner också om

andra "oändligt talrika" viktiga uppfinningar och upptäckter under 1800-talet och avslutar sitt föredrag med några ord om elektrokemins utveckling vid sekelskiftet 1899/1900. Föredraget blev "applådbelönt" enligt mötesprotokollet.

Före J Widéns föredrag hölls ett annat föredrag av en rektor E B Fernquist, vars ämne var "Återblick på mänsklighetens utveckling i andligt hänseende under det gångna århundradet". Emellertid finns inga anteckningar från föredraget i ingenjörsklubbens arkiv.

För närvarande lär det råda en viss champagnehysteri. Räcker det till alla som vill hälsa det nya milleniet med denna ädla dryck. Hur var det då för 100 år sedan?

Örebro systemaktiebolags arkiv, som förvaras av Företagsarkivet, är en intressant källa till örebrolänningarnas vin- och spritkultur. I en serie avräkningsböcker är det möjligt att följa vad de betrodda kreditkunderna inhandlade av jäst, bränt och destillerat. De inköp vi alltså kan följa är de väletablerade männens. Här är en parad av grosshandlare, brukspatroner, officerare och godsägare. En och annan kvinnlig köpare finns också. En lokförare och en gjutare har smugit sig in bland hermelinerna och kassörer, agenter, bokhållare och åtskilliga

Champagnegalopp eller vad drack man vid förra sekelskiftet?

lantbrukare återfinns bland kunderna.

Vid en hastig genomgång av 1899 års avräkningsbok slås man av hur starkt fäste den svenska brännvinskulturen har i denna kundkrets. Det var således ingen rusning efter champagne i december för 100 år sedan.

Landshövding *A G Svedelius* inhandlar den 22 december endast ett 8 liters krus, fömodligen med den plebejiska drycken öl. Landshövdingen förefaller inte ha varit någon stor kund på Systembolaget i Örebro. Det samma kan inte sägas om rektor *L J Phragmén* på Karolinska läroverket. Den 29 december inhandlar han 4 flaskor sherry, 4 flaskor portvin, 2 liter tiofaldigt renat brännvin, 1 liter Överste och 6 liter punsch. Grosshandlare *L E Andersson* in-

handlar till jul och nyår den 13 december 36 liter tiofaldigt renat och 3 liter cognac. Fältskären *P W Muhr* har redan den 12 oktober säkrat helgerna med att inhandla 10 liter finsprit.

En man som bryter detta konsumtionsmönster är Claes Bergman, Hjalmar Bergmans far. Han var direktör för Örebro Sparbank och kunde med en anspelning på Engström ha sagt: "I mitt hem förekommer inget brännvin, men understundom tager jag mig en Louis Roederer." Just det ädla märket förekommer flitigt i det bergmanska hemmet. Den 29 december 1899 inhandlar han emellertid 6 buteljer av det vita vinet Hochheimer samt 8 buteljer Hochheimer Sparkling.

En julklappslista för 160 år sedan

Julklappslistan nedan är skriven av en omtänksam far och företagsledare. Till julen 1839 hade bruksförvaltaren Muhr på Laxå till sin dotter Jaqueline, då 19 år gammal, införskaffat ett antal mjuka och hårda klappar. Jaqueline skulle enligt faderns anteckningar få ett kemiskt elddon, till detta en låda veckor, en bakelsporre, ett nålbrev, en tesked i horn, två blyertspennor, en yllschal och fyra alnar spetsar.

Till sin anställda, en von Vicken, skulle han ge en bomullsduk, en pomadaburk, en tvålkaka samt något som inte går att tyda mer än

att det kostade 8 skilling.

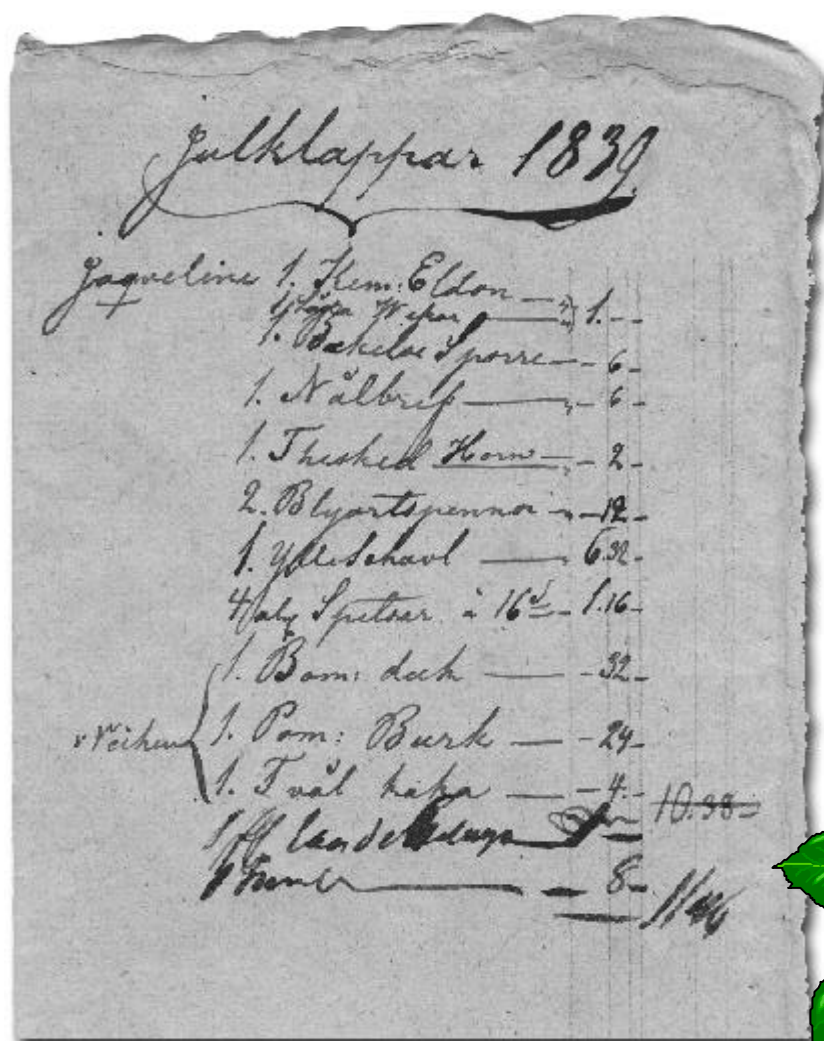
Bruksförvaltaren Carl Adolf Muhr var en mycket noggrann och planerande man. Ständigt förde han anteckningar, noterade iakttagelser, utfärdade förhållningsorder och skrev listor, massor av listor. C A Muhr var också en synnerligen flitig brevskrivare och i Laxå Bruks arkiv finns hans rika liv väl dokumenterat genom allt han lämnade efter sig.

Bruksförvaltaren Muhr var en stark och särpräglad personlighet. Mest känd är han väl i dag för sin efterlämnade *Brukskatekes*, som under åren utkommit i många

upplagor. Skriften är en handledning i hur man sköter ett bruk och användes under 1800-talet av blivande brukstjänstemän.

Muhr, som var född 1783, hade tre utomäktenskapliga barn. Jaqueline, född 1820, var ett av dem. Det var inte helt ovanligt att höga herrar på den tiden hade utomäktenskapliga barn. Muhr var däremot ovanlig genom att ha förklarade dem som äkta och hade vårdnaden om två av dem. Han ägnar dem, som vi kan se av dokumentet, stor omsorg och en mängd efterlämnade brev vittnar om kärleken till Jaqueline och hennes syster Sidonie. Till sonen Carl Victor intar han en ansvarsfull men något kärvarare attityd.

Muhr var som sagt en planerande man. Julklapparna var inhandlade och betalda någon gång på hösten 1839. Han fick dock aldrig tillfälle att överlämna bakelsporren och blyertspennorna till Jaqueline Muhr. Han dör nämligen hastigt i en febersjukdom den 4 november 1839, endast 56 år gammal.

B-Föreningsbrev

Avsändare:
ArkivCentrum Örebro län
Nikolaigatan 3
702 10 ÖREBRO

Det nya århundradet

”Det nya århundradets inringning skall enligt kunglig befallning ske i samtliga våra kyrkor från kl. 12 till 12.15 på nyårsnatten. På åtskilliga ställen hålles vid samma tid gudstjänst för att taga avsked af det gamla och hälsa det nya århundradet.

Det blir en nyårsvaka, hvars make ingen av de nuvarande släktet förr upplevat eller mer får uppleva. Något undantag kan ju finnas. Ja, vare det nya århundradet välkommet! Bringe det sann lycka och välsignelse för vårt folk, för alla folk!”

*Notis i Nerikes Tidningen
lördagen den 30 december 1899*

Lokalhistorisk kurs

I september 1998 startade Lokalhistoriska Sällskapet i Örebro län i samarbete med Folkrorelsearkivet och Folkuniversitetet en tvåterminers kurs i lokalhistoria.

Kursen blev snabbt övertecknad och ett drygt trettiotal deltagare kom varannan tisdagskväll under hösten och våren till ArkivCentrums föreläsningssal för att lära om länets historia. De kursdeltagare som ville skrev under våren en uppsats. Den 11 maj hölls avslutningsseminariet där forskarmödorna redovisades. Den mest originella uppsatsredovisningen gjordes av Carl-Olof Steen som iförd medeltida dräkt och med ackompanjemang av Gatuleikarna presenterade Örebro skolas historia genom sekklerna i vad som bäst skulle kunna beskrivas som en lokalhistorisk happening.

I september i år var det så dags att börja med den lokalhistoriska kursen på nytt. Också till årets upplaga var intresset stort och 32 deltagare kommer varannan tisdag till ArkivCentrum för att lyssna på föreläsarna, som är hämtade från Universitet, Länsmuseum och arkiven i länet. Kursledare är liksom tidigare Yvonne Bergman och Sören Klingnéus.

Arkivens Dag 99

Förra årets nyskapelse på det kulturhistoriska området i landet – Arkivens Dag blev en succé. Över 3000 människor besökte landets arkiv lördagen den 7 november. Också i vårt län var det Öppet Hus på arkiven.

Lördagen den 13 november i år var det så dags igen. Tio av länets arkiv hade Öppet Hus. Den samlade besöksiffran i länet var 890 st. 185 personer sökte sig till ArkivCentrum, där de fick se på handlingar från förra sekelskiftet, fotografier från sekelskiftets Örebro och lyssna till ett föredrag av den populära Birger Wennberg om, just det, sekelskiftets Örebro. Vårt Öppna Hus genomfördes i samarbete med Sällskapet Gamla Örebro, som passade på att presentera sin senaste bok om gatorna i staden.

En gemensam lokalhistorisk tipspromenad genomfördes på alla arkiven i länet. Om Du vill testa Dina kunskaper kan Du gå in på vår hemsida och se på frågor och svar. Den lyckliga vinnaren av promenaden var Ingrid Djaleta som får åka på musikalen Elisabeth i Karlstad tillsammans med sin make.

I anslutning till promenaden uppmanades besökarna att så kortfattat som möjligt tala om varför arkiv är bra. Här några av förslagen:

- Titta bakåt – så hittar Du framåt.
- Arkiv vill vi ha – så vi kan forska var da'.
- Om man kunskap vill ha – är arkiven bra.

ArkivCentrum Örebro Län

Folkrorelsernas Arkiv i Örebro Län
och Örebro Läns Företagsarkiv
i samarbete

Nikolaigatan 3 • 702 10 ÖREBRO
Tfn 019-611 29 00 (även texttfn)
Fax 019-611 81 20
E-post:
arkivcentrum@arkivcentrum.t.se
Internet: www.arkivcentrum.t.se

Öppet måndag, onsdag-fredag
kl 08.30-17.00
och tisdagar kl 08.30-20.00

Högtalare och hörselslinga på ArkivCentrum

Under hösten har hörselslinga och högtalare installerats i studiesalen och i forskarsalen. Det innebär att vi kan erbjuda god ljudkvalité också när hela ytan tas i anspråk som hörsal. Ytterligare ett mötesrum har försetts med hörselslinga. Investeringen har totalfinansierats med ett generöst bidrag av Adolf Lindgrens stiftelse, till vilken ett varmt tack framförs.